

Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'ının Telifine Dair Tarihî Arka Plân

Muhammed Yusuf GURAYA*
Çev. Rahile KIZILKAYA YILMAZ**

[Hz.]*** Peygamber'in vefatından sonra irtidatlara karşı açılan savaş, [Hz.] Ebû Bekr döneminde yabancı yerlerin fethedilmesi, [Hz.] Ömer ve [Hz.] Osman [dönemi] ve sonra iki iç savaş –ilki [Hz.] Osman'ın (v. 35/656) öldürülmesinden sonra hilâfetin Muâviye'ye (v. 41/661) geçmesi; ikincisi Muâviye'nin ölümünden sonra hilâfetin Abdülmelik'e (v. 73/693) geçmesi, hicrî birinci asrın yaklaşık üçüncü çeyreğinde Müslüman idaresi esnasında ilmî faaliyetlere yardımcı olan bir ortamın büyümesinin gecikmesine neden olan pek çok etkenden bir kaçıydı.**** Buna ek olarak aynı zamanda Medine'de İslâm dünyasının komuta merkezini oluşturacak merkezî hukuk mekanizması [da] yoktu. Dahası Araplar geçmişten cahiliye mirasını çoktan devralmıştı.

[Hz.] Ömer Döneminde Teşriî Girişimleri

Bu zorluklara rağmen halifeler, hayatları boyunca ortaya çıkan pratik meselelerde [Hz.] Peygamber'in sünnetini uygulamada [yeni] metotlar icat etme konusunda hiç de yavaş değillerdi.

* Müellife ait Mehmet Emin Özafşar tarafından "Sünnetin Neliği Sorunu" adıyla Türkçe'ye çevrilmiş bir eser bulunmaktadır (bkz. Muhammed Yusuf Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım: Malik'in Muvatta'ı Özelinde*, çev. Mehmet Emin Özafşar, Ankara: Ankara Okulu 1999).

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.
rahile.yilmaz@marmara.edu.tr

*** Makalede köşeli parantez içerisinde yer alan saygı ifadeleri, cümleyi tamamlayıcı ve açıklayıcı bazı bilgiler tarafımızdan eklenmiştir (çev.)

**** Makale ilk defa İngilizce olarak neşredilmiştir: "Historical Background of the Compilation of the Muwatta' of Mâlik b. Anas", *Islamic Studies*, VII/4 (1968), ss. 379-392. Bu makale ayrıca aynı müellifin *Islamic Jurisprudence in the Modern World* (Lahore, 1985) adlı kitabının III. bölümünü (ss. 57-72) oluşturmaktadır. Bu çalışma tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe'ye tercüme edilmemiş olup tarafımızdan hazırlanan doktora tezinde Guraya'nın *Muvatta*'ın telifi hakkındaki görüşleri bağlamında içeriğinden istifade edilmiştir (bkz. Rahile Kızılkaya Yılmaz, *Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*, İstanbul 2019, ss. 58-61).

Halîfeler arasında [Hz.] Ömer, İslâm'ın ruhunu bütünüyle anlamak için mükemmel özelliklere sahip olanların en şanslısıydı. O, aynı zamanda uygulama için gerekli olan nitelikleri haizdi. Yürütme ve idaresi döneminde o, [Hz.] Peygamber (a.s.) tarafından vaz'edilen teamüllerde birtakım değişiklikler yaptı ve ondan sonraki halîfeler, bu değişikliklerin [Hz.] Peygamber döneminde yapıldığını söylediler. *Müellefe-i kulûbe*¹ verilen ücretlerin kesilmesi, hac esnasında bazı ritüellerin (remel)² durdurulması gibi bunun pek çok örneği mevcuttur. Fakat bu örneklerin en dikkat çeken, savaş ganimetlerinin dağıtılmasıyla ilgili yaptığı değişikliktir. Bu bağlamda [Hz.] Peygamber, hayatı boyunca Kur'an'ın³ buyruklarına göre hareket etmişti. [Hz.] Ömer zamanında, kuralın ortaya konulduğu ve [Hz.] Peygamber'in uyguladığı koşullar devrimci bir değişim geçirmişti. Bu yüzden [Hz.] Ömer, değişen çevreye uygun olarak farklı bir metot uyguladı.⁴ [379]

Bu durum bir idare yapısı oluşturup değişen durumlara bakılmaksızın tüm zamanlarda sıkı bir şekilde [bu idare yapısının] uygulanmasının [Hz.] Peygamber'e ait bir görev olmadığını gösterir. Öte yandan [Hz.] Peygamber, değişen durumları idarede ve uygulamaya dair rahat bir yapı oluşturmada halîfelerine genel bir rehberlik yolu çizmiştir. Bu tür bir esneklik [Hz.] Peygamber'in halîfelerinin davranışlarında görülebilir. Onlar Mısır'da bir şey, Suriye'de başka bir şey, Irak'ta ise daha başka şey yapmışlardır.

Medine'de Merkezî Hukuk Sisteminin Ortadan Kalkması [Adem-i Merkezîleşmesi]

[Hz.] Ömer'in vefatından birkaç yıl sonrasına kadar Medine'de [Hz.] Ömer tarafından kurulan merkezî hukuk mekanizması yeni gelişen problemlerle başa çıkmada tatmin edici ölçüde yetkindi, çünkü çoğunlukla merkezde Arap vardı. [Hz.] Ömer'den sonra daha önce görülmemiş şekildeki toprak genişlemeleri, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda farklı ve karışık milletlerin ilavesi de çok geniş bir sosyal ve kültürel karışım meydana getirdi. Bu sonuç

¹ Kur'an (9/61): Kur'an âyetine göre [Hz.] Peygamber tarafından İslâm muhalifi olanlara [onları] bozguna uğrattıktan sonra mutabakat sağlamak için belirli bir miktar zekât paylaş-tırılmıştı.

² [Hz.] Peygamber, sahâbeyle birlikte Medine'ye hicretten sonra ilk kez Mekke'yi ziyaret ettiğinde Mekkeli muhalifler, mü'minler Kâbe'yi ziyaret ettiğinde onlarla alay ediyorlardı. [Hz.] Peygamber, Mekkeliler'e karşılaştıkları belirli bir noktadan diğer bir noktaya kadar güçlü oldukları imajını vermek için ashabından atik ve gösterişli olmalarını istedi. [Hz.] Ömer halîfeliği döneminde bu uygulamayı sürdürmek için herhangi bir sebep yokken Mekkeliler İslâm'ı kabul ettiği halde bunu sürdürdü. O şöyle dedi: "Müşriklere göstermek dışında remel yapmanın bir sebebi yoktur. Allah onları kahretsin." Buhârî, *Remel babı*, Hindistan 1305, I, 218.

³ Kur'an (8/41): Kur'an'ın bu emrine göre bu, savaş ganimeti dağıtımı kuralıydı ve Hz. Peygamber yaşamı boyunca bu kuralı uygulamaya koydu.

⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, Mısır, 1302, s. 20. [Hz.] Ömer, fethedilen yerleri devlet hazinesi olarak değerlendirdi ve fethedenlere gelir olarak belirli bir miktar verdi.

Halîfe[nin hilâfeti] boyunca kaos oluşturdu ve sonunda acımasız bir iç savaş patlak verdi. İki iç savaşın sonuçlarına göre siyâsî merkez bölündü ve hukuk sistemi ayrılmaya başladı. Sonunda her bir vilâyet kendi hukuk öğretisini geliştirdi. Buna rağmen sonraları Emevîler, vilâyetleri kendi merkezî siyâsî kontrolleri altına almada başarılıydılar. Vilâyetlerin hukuk sistemi merkezî otoriteden oldukça bağımsız olarak kaldı. Çünkü İslâmî prensiplerin yorumu bireysel hukukçuların elinde oldukça genişti.

Kargaşa ve kaosun yaşandığı asrın bu yarısında halifenin yakınında bir köşede sessizce oturmuş yeni dönüşümlere dair soruları yanıtlayan emekli [yaşlı] sahâbe tipiyle karşılaşabiliriz. Fakat durum tek tük girişimler şeklinde talep edilmekten ziyade dönemin farklı ve çeşitli problemlerini çözmede iyi organize edilmiş bir sistem ve kollektif bir performans gerektiriyordu. [Hz.] Ömer'in önce [Hz.] Peygamber'in sünnetlerini [merfu rivâyetlerini] derlemeyi düşündüğü; fakat nihayetinde Müslüman toplum için böyle bir derlemenin fayda yerine, zararlı olacağı sonucuna ulaştığı ifade edilir.⁵ Eğer [Hz.] Ömer, hadislerin derlenmesi planını yürürlüğe koysaydı oldukça kullanışlı bir tarihî doküman ortaya çıkabilirdi. Fakat böyle bir girişim periyodunun genel karakterine bakıldığında kesinlikle tercih edilen bir şey değildi. [Hz.] Peygamber [ve] aynı zamanda halîfeler, teoloji ve hukukun detaylarıyla ilgilenmediler. [Hz.] Peygamber ile en çok beraber olan sahâbîlerin, ondan en az nakilde bulunan kimseler olması ya da tam tersini gözlemlemek oldukça ilginçtir. [380] Ahmed b. Hanbel'in *Müsnef*'inde Ebû Hüreyre'den nakledilen hadisler, 313 sayfaının üzerindedir, Abdullâh b. Ömer 156 sayfadır; hemen hemen diğer genç sahâbîlerden nakledilen miktar da aynıdır. Fakat [Hz.] Ebû Bekir'den nakledilen hadisler 14 sayfa uzunluğunda iken [Hz.] Ömer'den (nakledilenler) 41 ve [Hz.] Ali'den [nakledilenler] 85 [sayfa]dır.⁶ Ki bu durum [Hz.] Ebû Bekir, [Hz.] Ömer, [Hz.] Ali gibi büyük sahâbîlerin detaylara çok fazla önem atfetmediklerini [yani rivâyetlerde ayrıntılı anlatıma girmediklerini] gösterir. Bir kez [belli] ayrıntılar belirtilip rivâyetler düzenlendikten sonra, sonraki nesillerin düşünce ve eylem özgürlüğü ciddi sınırlamalar altında kalmıştır.

Hicretin ilk üççeyreğinde entelektüel bir ortamın oluşmasının diğer bir sebebi, Araplar'ın geçmişten entelektüel olmayan bir miras almalarıdır. Yönetmeleri gereken insanlar, Araplar'dan çok daha gelişmişlerdi. İlkel ve göçebe medeniyet ve kültüre sahip Araplar, çok yönlü ve kültürlü insanları entelektüel olarak yönetme pozisyonunda değillerdi. Durum, çok geniş bir ölçekte, yeni ortaya çıkan sorunları yoğun, özenli ve zahmetli bir şekilde incelemek için yüksek bir entelektüel kalibreye ihtiyaç duyuyordu. Bastırılmış insanların sosyal, ekonomik ve kültürel problemlerine dair gerekli bilgileri toplamak için iyi

⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Beyrut, 1957, III, 287; İbn Abdilber, *Câmi' u beyâni'l-ilm*, Mısır, I, 64; Suyûtî, *Tenvîru'l-havâlik*, Mısır, I, 4.

⁶ el-Hudrî, *Tarîku't-teşrî' il-İslâmî* (Urduca'dan terc. Abdüsselâm en-Nedvî), A'zam Gar (Hindistan), 1346, ss. 198-199.

bir şekilde hesaplanmış, son derece entelektüel ve kolektif bir çaba ve yeni çevreye uyguladıkları için İslâm hukuk kurallarının yeniden formüle edilmesi gerekliydi. Fakat Araplar daha kendi düşünce ve mantık becerilerini geliştirmek zorundaydı. Onların kabilesel ve bölgesel düşünme seviyesi, arzu edilen evrensel ve dünya çağındaki bakış açısı ve kabiliyeti pozisyonunu kaldıramazdı. Önceki faktörlerle birlikte bu faktör -yani savaşlarla meşgul olma ve Medine’de merkezî hukuk sisteminin ortadan kalkması- bu süreçte ilmî faaliyetlere sevk eden çevrenin büyümesini kararlı bir şekilde geciktirdiğini ispatlamış oldu.

İlmî Faaliyetler Çağı

İlmî faaliyetler için yeterince zaman harcayan bireylerin ortaya çıkmasıyla barış ve düzen ortamı uzun süren iç savaşlar sona ermesiyle mümkün olmaya başladı. Abdülmelik’in yönetimi bu açıdan bir dönüm noktası oldu. İç savaşlar sona erdi, huzur ve refah ortamı sağlandı, entelektüel gelişmeleri takip etmek isteyenler için uygun bir ortam elde edildi. Akademik hayata verilen bu güç Arap ve Arap olmayan kafaların ileri derecede teşvikini sağladı. [381]

Zaman zaman ilmî çevrelerde dinî tartışmalar olsa da aydın müslüman zihniyetin doğal bağı, zaten daha önce Kur’an ve [Hz.] Peygamber tarafından değinilmiş olan fikhî sahaya girmeye sevk etti. Ancak evvelden beri mevcut olan sosyal ve ekonomik problemlere dair gerginliğin ayrıntılarına henüz girilmişti. Müslüman yönetiminde olup farklı coğrafyalardaki bu insanlar, kendi özgür düşünce faaliyetlerini başlattılar ve Kur’an meselelerini yerel gereksinimlere göre yorumladılar. Bu yolla farklı bölgelerin mirası için rehberlik yapmaya başladılar ve İslâmî dinî prensipleri eski ve antik kültürlerle, farklı coğrafyalara uyguladılar ve sistemleştirdiler.

İkili Yönetim Sistemi ve Hukukî Farklılıkların Yayılması

Bu tür bir fikhî faaliyet Müslüman yönetimindeki farklı bölgelerde yönetim gücünden herhangi bir destek görmeksizin bazı kişilerin kendi teşvikiyle başladı. Hükümet kendi işlerini yönetme mekanizmasına sahipti. Kararları, hükümleri ve beyanları ile ictihad için hammadde oluşturmakla meşgul olan Emevî hâkimleri, vâlileri ve idarecileri v ardı. Bu ikili hukuk sistemi iki farklı yasal materyalden elde edilmişti. ‘Rey’ olarak adlandırılan bölgesel fikhîçilerin sorumlu olduğu serbest düşünme faaliyetleri aslında idaredeki yasal ayrılıkların nedeniydi. Dr. Fazlurrahman [bu hususta] şöyle demiştir:

“Rey yahut kişisel düşünce olarak adlandırılan bu rasyonel düşünce, birinci ve takriben ilk yarısındaki hukukî, dinî ve ahlâkî fikir zenginliğinin bir ürünüdür. Bütün bu zenginliğe rağmen bu faaliyet ürünü daha ziyade kaotik vs. olmaya başladı. Hicaz, Irak, Mısır vb. farklı bölgelerin sünneti hemen hemen her detayda farklılaşmaya başladı.”⁷

Dinî fırkaların her birinin diğerini karşılıklı kınaması şüphesiz kitleler için ciddi bir problemdi. Fakat fikhî farklılıklar ve toplumun sosyal ve ekonomik

⁷ Fazlurrahman, *Islamic Methodology in History*, Karaçi, 1965, s. 14.

tutumlarından kaynaklı farklı hukuk kaidelerinin uygulanmasıyla oluşan çatışmalar daha büyük bir kargaşa meydana getirdi.

Ömer b. Abdülazîz'in yönetimi, Emevî tarihinde bir doruk noktasıydı ve onun ölümüyle Emevî yönetimi bir düşüş yaşamaya başladı. Emevî yönetiminin düşüşüyle halifenin üstündeki kontrolleri zayıfladı, politik ve özellikle hukukî ayrılıklar toplumda kök salmaya meyilliydi ve bölgesel hukuk okullarının taraftarları faaliyetlerini hızlandırdı. Durum, Emevîler'in 'tanrısızlık' fikrini yayarak yangını körükleyen Abbâsî hareketinin devrimci propagandalarıyla kötüleşti. [382] Bu, zımnen Emevîler'in yaşamın sosyal, ekonomik ve diğer alanlarında İslâmî yaşam tarzını takip etmedikleri anlamına geliyordu. Bu propaganda Emevî gücünün politik yıkımı ve fikhî ayrılıkların hüküm sürmesiyle sonuçlandı. Bu propaganda, Emevîler'in iktidarının siyasî tahribatına ve hukukî ayrılıkların artmasına yol açmış, her yönden gelişmekte özgür kalırken, idarî kısıtlamalar ve hükümet kontrolleri sadece Emevî rejiminin devrilmesiyle ortadan kaldırılmamıştır. Anarşik ve kaotik durum, bu yollarla onların sonunu getirmek isteyen Abbasîler tarafından teşvik edildi. Abbâsî devrimi başarılı oldu ve Emevîler yıkıldı, fakat Abbasîler'in başarılarından sonra karşılaştıkları ağır sonuçlar, onlar tarafından pek görülmemiştir. Onlar özellikle hukuk alanındaki dinî [konulardaki] farklılıkları teşvik ederek oldukça bilinçsizce büyük bir problem meydana getirmişlerdi. Şimdi farklı bölgelerdeki ve aynı zamanda her bölgenin bir şehrindeki fikhî ayrılıklar zirveye ulaşmıştı. Bu karmaşık durum büyüdüğünde ve onun etkileri yöneticiler tarafından hissedildiğinde yeni rejim, özellikle pratik nedenlerle sorunu olumlu bir şekilde ele almaya çalıştı.

Abbasîlerin Tek Tipleştirme Girişimi

Abbasîler tek tipleştirmenin ve standartlaştırmanın gerekliliğini hissetmeden önce I. Ömer ve Ömer b. Abdülazîz [v. 101] de bu mesele hakkında farklı âmillerden de olsa düşünmüştü. Ömer b. Hattâb'ın kendi döneminde Peygamber hadislerini [yani merfû rivâyetleri] derlemeyi amaçladığı söylenir.⁸ Fakat maalesef bu fikrinden vazgeçmiştir. [Dolayısıyla] Tarihimizde bu işe ilk kalkışan kişi olarak Ömer b. Abdülazîz'den bahsedilir.⁹ İlk dönem müelliflerine göre Ömer b. Abdülazîz, Ebû Bekr b. Hazm'dan hadis materyallerini toplamasını ve tedvîn etmesini talep etmiştir.¹⁰ II. Ömer'in talimatıyla oluşturulduğu söylenen koleksiyon elimize ulaşmamıştır ve biz böyle bir çalışmanın içeriği hakkında herhangi bir fikre sahip değiliz.

Üçüncü büyük girişim, Abbasîler [dönemin]in başlarında gerçekleşti. Abbasîler'in Emevîler'e karşı gerçekleştirdiği devrim, ikinci olarak doğrudan ilahsızlığa idi. "Yenilikçiler başarılı olursa gerçek İslâm düzenini kuracaklar" fikri müslüman yönetimde çok geniş ölçekli şekilde propaganda edildi. Hicrî 132'de

⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, Beyrut, 1957, III, 287; İbn Abdilber, *Câmî'u beyânî'l-ilm*, Mısır, I, 64.

⁹ Mâlik, *Muvatta'*; Şeybânî, *Bâbu iktibâ'l-ilm*, s. 297.

¹⁰ Aynı yer.

Abbasiler başarılı oldu. Fakat İslâmî düzen nerede? Abbasiler İslâmî hukuk olarak isimlendirilebilecek mutâbakat hukuku kuralını müslümanlara sunmaktan tamamen aciz, şaşırılmış ve tamamen çaresiz kalmışlardır. [383] Büyük bir görevle karşı karşıya kalıyorlardı, büyüklükleri kitlesel duyulara hitap eden karşı karşıya kaldıkları bu büyüklüğü fark edemiyorlardı. Aslında, seleflerinin istikrarlı yönetimine bağlı olarak erken coğrafi bölümlere hapsedilen hukukî ayrılıklar, artık yoğunluğun eklenmesiyle yüzeye çıktı.

Evvâ'î [v. 157],¹¹ Ebû Yûsuf [v. 182],¹² Şeybânî [v. 189]¹³ ve Şâfiî [v. 204]¹⁴ gibi âlimler, dönemin fikhî ayrılıklarına dair detaylar vermekle birlikte bu bağlamda çok kısa fakat anlaşılır en iyi tanımlama Abbasî resmî ileri gelenlerinden vezir İbn Mukaffa' aracılığıyla bize gelmiştir. O, şöyle der:

“Emîru'l-mü'minîn'in önemseydiği meseleler arasında bu iki kentin (Kûfe ve Basra) ve diğer illerin ve bölgelerin meselesi çelişkili fikhî problemlerle ilgili olup bu çatışma kan, evlilik ilişkileri ve müslümanların refahına ilişkin büyük bir sorun hâline gelmiştir. Kan ve evlilik bağına Hîre'de izin verilirken Kûfe'de yasaklanmıştır. Fikhî çatışmaların aynı türü Kûfe'nin ortasında yer alır. Bir noktada izin verilen bir şey, diğer yerde yasaklanmıştır. Buna ek olarak Müslümanların kanı ve onuruyla ilgili çeşitli yargılar vardır. Kadılar tarafından alınan bu kararlar (devlet tarafından) tatbik edildi. Bütün bunların karşısında Irak ve Hicaz halkından bu durumu algılayan tek bir grup yoktur; daha ziyade, bağlı oldukları şeyden gurur duyuyorlar ve diğerlerinin sahip olduklarını küçümserlerdi. Onların bu tutumu, âlimlerden bunu duyan her bir kimsenin kafasını karışıklığına itirdi.¹⁵

Mâlik b. Enes ve Muvatta'

Mâlik b. Enes'in [v. 179] hem resmî hem de özel kapasitede ön plana çıkması bu tarihsel kavşaktadır. İkinci Abbasî halîfesi Ebû Ca'fer el-Mansûr [v. 158], vezirinin tavsiyelerini dikkate alırdı ve zamanının en kutsal şahsı olarak Mâlik b. Enes'e yaklaşırdı. Zor durumda kaldığında ondan yardım isterdi. *Muvatta'*ın Mansûr'un ricalarına uygun bir şekilde yazıldığına dair destekleyici yeterince tarihî delil vardır.¹⁶ Abbasiler'in fikhî farklılıkları sonlandıracak orta

¹¹ *er-Red alâ Siyeri Evvâ'î*.

¹² *er-Red alâ Siyeri Evvâ'î; Kitâbu'l-Harâc*.

¹³ *es-Siyeru'l-kebir; es-Siyeru's-sağır vb.*

¹⁴ *Kitâbu'l-Ümm*.

¹⁵ İbn Mukaffa', *Resâilü'l-büleğâ*, nşr. Muhammed Kurd Ali, Kahire, 1954, s. 126.

¹⁶ (i) İbn Kuteybe, *el-İmâme ve'siyâse*, Mısır, 1348, s. 155.

(ii) Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî İbn Sa'd'dan nakille *Annales of al-Tabarî; Zeylü'l-müzeyyel*, XIII, s. 2519.

(iii) Zehebi (v. 748), *Tezkiratü'l-huffâz*, Haydarabad Deccan, 1955, I, 209.

(iv) İbn Abdilber (v. 463), *Intikâ' fî fazâilî's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ*, Mısır, 1350, s. 40.

(v) İbn Ferhûn (v. 799), *ed-Dibâcü'l-müzehheb*, Mısır, 1351, s. 25.

(vi) İbn Asâkîr (v. 571), *Keşfü'l-muğatta fî fadli'l-Muvatta'*, Mısır, s. 6.

(vii) Suyûtî, *Tenvîru'l-havâlik*, Mısır, ts.

(viii) Zürkânî, *Commentary*, Mısır, 1310, ts.

(ix) Hacı Halîfe, *Keşfü'z-zünûn*, s. 1908.

yola çaresizce ihtiyacı vardı ve Mâlik'in *Muvatta*'ı durumu karşılamak niyetindeydi.¹⁷ [384]

Mansûr, Mâlik'ten Medine'de vermiş olduğu fetvaları bir yere yazmasını ve bunları bir araya getirmesini talep etti. İbn Kuteybe [v. 276], hac sezonunda Mekke'de tutulan kayıtların da olduğunu söyler. Mâlik şöyle kaydeder: "Bundan sonra o (Mansûr) ataların ve âlimlerin konuşmalarını aradı. Onu daha çok insanlar hakkında bilgi edindiğini gördüm. Sonra öğrenmeye ve ictihatlara yöneldi onun daha çok üzerinde ittifak olan meseleleri öğrendiğini ihtilafı ve tartışmalı şey hakkında fazla bilgiye sahip olarak buldum. Duyduklarını unutmadı ve neyle ilgili olduğunu hatırladı." Bundan sonra o bana şöyle söyledi: "Ey Abdullâh'ın babası bu bilgiyi yazıya geçir ve tedvîn et, bir kitapta derle. Abdullâh b. Ömer'in [v. 73] katılığından, Abdullâh b. Abbâs'ın [v. 68] teşâhülünden ve Abdullâh b. Mes'ud'un [v. 32]da şâz görüşlerinden sakın. Doğrudan sırât-ı müstakîm üzere temellenmiş olan orta yolu ve liderlerin (toplumun) sahâbenin üzerinde icmâ ettiği hususları alın. İnşallah biz insanları senin kitaplarını ve ilmîni takip etmeye sevk edeceğiz. Beldelere dağıtacak ve ilan edeceğiz. Kitaplarınıza aykırı düşmemeye ve görüşlerine uygun kararlara onları davet edeceğiz. Halîfeye şu hususu işaret ettim: "İrâklılar ne bizim ilmimizden memnun oluyorlar ne de bizim yaptığımız gibi aynı görüşü tutuyorlar." Mansûr, dedi ki: "Bunu takip etmek zorunda kalırlardı, aksi takdirde başları kılıçlarla vurulacak ve sırtları kamçılarla parçalara ayrılacaktı. Tedvînde ecele et ve yaz. Muhammed b. el-Mehdî derlemelerini ve tamamladıklarını duymak için önümüzdeki yıl Medine'de inşaallah seni ziyaret edecek."¹⁸

Mansûr'un bu ricasının yazılı olduğu kâğıt İbn Ferhûn [v. 799], İbn Asâkir [v. 571], İbn Abdilber [v. 463] gibi âlimlerin ve pek çok tarihçinin nakliyle ufak birkaç değişiklik olmakla birlikte muhafaza edilmiştir.¹⁹

Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî'ye [v. 207] göre Mansûr ve Mâlik hac esnasında başka bir durum üzerine tekrar karşılaşmış ve görüşmeye dair bu süreç şöyle gerçekleşmiştir: Mâlik b. Enes dedi ki Ebû Ca'fer el-Mansûr hac vazifesini ifa ederken beni çağırıldı. Oraya girdim ve onunla sohbet ettim. O bazı sorular sordu, ben cevapladım. Ardından o şöyle dedi: "Derlediğin eserleri yani *Muvatta*'ı neşretmeyi isterdim. Onlar çoğaltılırdı. Sonra her bölgedeki Müslümanlara birer nüsha gönderecektim. Eserinde yer alan hükümleri uygulamalarını emredecektim. Onların bu kararlara karşı gelmelerine izin verilmeyecek. Çünkü bunun Medine'de yaşayan biri tarafından nakledilebilecek ve bu kişilerin ancak sahip olabileceği gerçek bilgi olduğunu fark ettim." [385] Mâlik, dedi ki: Ben emîre biat edenlere dedim ki 'Bunu yapmayın'. Çünkü insanlar

¹⁷ Schacht, *Encyclopedia of Islam*, Mâlik b. Enes maddesi.

¹⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, s. 163.

¹⁹ İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzehheb*, ss. 25-26; İbn Asâkir, *Keşfü'l-muğatta*, aynı yer; İbn Abdilber, *el-İnkîtâ*, aynı yer.

söylenenleri alır, aktarılanları duyar ve hadisle ilişkilendirir. Her bir grup insanın kendinden öncesi vardır. Onlar farklı uygulamalar ve âdetler edinirler. Eğer onlar tutundukları o şeyden vazgeçmeye zorlanırsa bu ciddi bir durum oluşturur. Her bölge insanının kendilerinin tercih ettiklerini takip etmeleri hususunda özgür bırakılmaları daha iyidir. Mansûr dedi ki, “Hayatım boyunca benim emrettiğim şeylerde bana mutabık kalacak mıydın?”²⁰

Bu metin İbn Kuteybe, Taberî, Zehebî, İbn Abdilberr, İbn Ferhûn, İbn Asâkir, Suyûtî, Zûrkânî, Hacı Halîfe [Kâtip Çelebi] vd. tarafından nakledilmiştir.²¹

Aslında *Muvatta*'ın tam olarak tamamlandığı tarihi belirlemek çok zordur. Tarihçiler ve âlimler bu hususta farklı görüştedir. Seyyid Süleymân en-Nedvî yaklaşık olarak hicrî 130 ve 140 arasında bir tarih verir.²² Onun delili ise şudur: Hicrî 130'dan sonra Emevîler'in gerileme dönemi başladı. Bu tarihten önce yazmak ve derlemek genel bir meslekî durum değildi. Hicrî 144'de Mansûr son haccını gerçekleştirdi.²³ O dönemde *Muvatta*', bilinmeye ve meşhur olmaya başladı. Bu sebeple telif edilme tarihinin, hicrî 130 ve 140 arası bir tarihte olduğu belirlenebilir.²⁴ Her şeyden önce Mansûr'un hicrî 144'teki haccının son hac olduğunu söylemek yanlıştır. Aslında o, ikiden fazla kez hacca gitti, ilki 147'de, diğeri 152'de, üçüncüsü ise 158'de oldu ve onu tamamlayamadan yolda öldü. Dahası Seyyid Süleymân, Hacı Halîfe'den referansta bulunmuştur. Hacı Halîfe, biri Ebû Nu'aym'dan diğeri İbn Sa'd'dan olmak üzere *Muvatta*'a dair iki rivâyete yer vermiştir. Ebû Nu'aym'ın bu hususta söylediklerine gelince o, Mansûr hakkında bir şey dememiş; daha ziyade Hârûn'un Mâlik'le *Muvatta*'ın Kâbe'ye asılmasından bahsetmiştir. İbn Sa'd'ın yazdıklarına gelince o, şüphesiz Mansûr yönetiminde *Muvatta*'ın tamamlanmasıyla ilgilidir. O, *Muvatta*'ın beldelere yayılması hakkında Mâlik'in onay verdiğini araştır[ıp ortaya çıkar]mıştır. Fakat [*Muvatta*'ın] neşredilme tarihi hakkında bir bilgi yoktur. Yine ne Hacı Halîfe'nin ne de İbn Sa'd'ın aktardıklarında herhangi bir tarih yoktur. Bu yüzden Seyyid Süleymân'ın ifadesi kanıtsız kalır.

Ebû Zehre, *Muvatta*'ın Mansûr döneminde tamamlanmadığını ve ikmâlin-den önce vefat ettiğini iddia eder.²⁵ Ebû Zehre tamamlanma tarihini yaklaşık hicrî 159 olarak verir²⁶ fakat bu bilgiyi herhangi bir kaynağa atıfta bulunmadan verir. Bu yüzden delili dikkate alarak bu görüşün dayanağının bulunmadığı

²⁰ Taberî, *Zeylül-müzeyyel, Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, XIII, s. 2519.

²¹ bkz. referans no. 33.

²² Seyyid Süleymân en-Nedvî, *Hayâtü Mâlik*, Karaçi (Pakistan), 1371, s. 96.

²³ Mansûr hac vazifesini hicrî 144'te gerçekleştirdi, bu sonuncu değildi. Bu ikinci haccıydı ve o hicrî 147 ve 152'de iki kere daha hacca gitti. 158'deki üçüncüsü ise tamamlanmadı (Ya'kûbî, *et-Târih*, Beyrut, 1960, II, 388).

²⁴ en-Nedvî, *a.g.e.*, s. 96.

²⁵ Ebû Zehre, *Mâlik*, Mısır, 1952, s. 213.

²⁶ Ebû Zehre, *Mâlik*, s. 213.

kanaatine vardık. [386] Bizim görüşümüz, *Muvatta*'ın Mansûr döneminde tamamlanmış şeklidir. Ebû Ca'fer el-Mansûr, mevcut uygulamanın dayandığı çelişkili hukukî kararları kaldırmasına yardımcı olabilecek bir kitaba ihtiyaç duyuyordu. İbn Mukaffa' birbiriyle çelişen ve çeşitli icthatlardan oluşan detaylı bir rapor hazırlamış, halifenin müdahale etmesini ve üzerinde uzlaşılacak bir yol oluşturmasını istemiştir. O şöyle demiştir: "Mü'minlerin emîri (hâkimlere ve hukukçulara ait) tüm bu icthatların ve farklı fikirlerin kendisine bir kitapta sunulması gerektiğini söylemelidir. Her ekol sünnet ya da kıyas yoluyla delilini ortaya koymalıdır. Sonra mü'minlerin emîri bu materyalleri incelemeli ve değerlendirmeli ve Allah'tan kendisine bahşedilen re'iyine göre her halükarda kesin hükmünü vermelidir. Ardından o sıkı bir şekilde ona sadık kalmalı ve insanların onlara karşı koymasını etkin bir şekilde yasaklamalıdır. Halîfe kaideler oluşturmalı ve bunları iyi anlaşılır bir kitapta toplamalıdır."²⁷ Mansûr, tüm sorumluluğu omuzlarına almak yerine kendi döneminin en saygın kişiliği olan Mâlik b. Enes gibi birine yaklaştı.²⁸ İbn Mukaffa', başkâtipti ve görüşlerini yaklaşık hicrî 137'de sundu. Ulaşılabilen tarihî delillere göre İbn Mukaffa'nın düşmesi bir karışıklıkta Abdullâh b. Ali'ye emân verilmesi hususunda yazmış olduğu bir mektup nedeniyle hicrî 137'de vuku buldu.²⁹ Doğal olarak İbn Mukaffa', bundan sonra Mansûr'un iyi kitaplarında etkili bir danışman olarak yer almadı. Mansûr ilk hac vazifesini halîfeliği döneminde hicrî 140'ta gerçekleştirdi ki Mâlik'e bir kitap ikmalî hakkında soru sorma fırsatını ilk o zaman elde etmişti. Mâlik ve Mansûr arasında geçen görüşmeyle ilgili tüm kaydedilenler hac konusundaydı. Ya'kûbî'ye göre Mansûr, halîfeliği esnasında dört kere hacca gitmişti ve bunlar hicrî 140, 144, 147, 152 ve 158 yıllarında olmuştur.³⁰ Son hac yolculuğunda iken o vefat etmiş ve sonuncuyu tamamlayamamıştır.³¹

İbn Kuteybe, *Muvatta*'ın yaklaşık hicrî 148 yılında tamamlandığını ileri sürer ve bu tarihte o, Mâlik'ten eserin neşri konusunda rızasını almıştır.³² Biz hem kitabın nüshasında hem de Mansûr'un hicrî 148'de Mâlik'in rızasını aldığı ifadesine dair başka birsinin kaydında bir hata olduğunu düşünüyoruz. Çünkü 148 hac vazifesinin gerçekleştiği yıl değildi bu tarih 147'di. Hata bazı diğer meselelerde de tekrar etmişti. Sözelimi, hicrî 158'de vefat ettiği halde Mansûr'un son hacı hicrî 163 olarak gösterilmişti. Üstelik İbn Kuteybe, bunu Ebû Ca'fer el-Mansûr üzerine yazdığı *el-Ma'ârif* te kendisi belirtmiştir. [387] Yukarıdaki tartışmanın ışığında yaklaşık olarak *Muvatta*'ın hicrî 147 veya 152 tarihlerinde tamamlanmış olabileceği sonucuna ulaşabiliriz. *Muvatta*'ın Mehdi'nin ricası üzerine tamamlandığına dair bir kayıt vardır; Mâlik,

²⁷ Abdullâh b. el-Mukaffa, *Resâilü'l-büleğâ*, nşr. Muhammed Kurd Ali, Kahire, 1951, ss. 126-127.

²⁸ Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II, 367.

²⁹ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II, 367.

³⁰ Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, II, 389.

³¹ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî (v. 281), *Ahbâru't-tivâl*, Mısır, 1330, s. 364.

³² Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî, *Ahbâru't-tivâl*, s. 155.

Mehdî'nin kendisinden istediğini şöyle beyan eder: "Ey Abdullâh'ın babası! Benim için bir kitap tedvîn et ki onu takip etmek için ümmete katılayım." Mâlik ise şöyle cevap verir: "Ey mü'minlerin emiri! Bu bölge söz konusu olduğunda ve Batı'ya doğru işaret ettiğinde, siz kendinize yetersiniz. Şüphesiz, Suriye söz konusu olduğunda, Iraklılar söz konusu olduğunda Evzâî gibi Iraklı olduklarını bildiğiniz bir kişi vardır."³³ Tek başına bu belge, daha önceki ve büyük belgeler aleyhinde olduğu gibi gerçek olarak kabul edilemez. Bunun sahte olmasının en güçlü delili belgede hayatta olduğu belirtilen Evzâî'nin Mehdî halife olduğunda ölmüş olmasıdır. Mehdî, hicrî 158'de halife oldu. Oysa Evzâî, bir yıl önce hicrî 157'de vefat etmişti. Muhammed Kâmil Hüseyin her iki bilgiyi Taberî'den aktardıktan sonra birinde Mehdî'nin ricası üzerine gerçekleştiğini söylerken diğerinde ise Mansûr'un ricası üzerine gerçekleştiğini ifade etmiştir. Mâlik, yaklaşık 65 yaşında ömrünün son dönemindeyken Mehdî, hicrî 158'de halife olmuştur. Dahası Mehdî, genç bir halifeyken *Muvatta*'ı Mâlik'ten nakletti. Bu yüzden halife olduğunda Mehdî'nin *Muvatta*'ın tamamlanmasını Mâlik'ten talep etmesi olası değildir.³⁴ Tam tarihçilerin naklettiğine göre Mehdî, *Muvatta*'ın râvîlerinden biriydi; tabi ki bu halîfeliğinden önceydi. Eğer o halîfeliğe gelmeden önce *Muvatta*'ı rivâyet ettiyse halife olduğunda nasıl tamamlanmasını rica ettiği meselesi hiçbir zaman çözülemedi. Bu temel tarihî delile göre Mehdî'nin [eserin] tamamlanması için Mâlik'e ricasını referans alan rivâyetin sahilîği oldukça şüpheli görünmektedir. Biz zaten Mansûr'un Mâlik'e ilk karşılaştıklarında "Mehdî sizden derlemeyi dinlemek ve derlemeyi bitirdiğinizi görmek için sizi gelecek yıl ziyaret edecek."

Mansûr'un Irak'ta Ebû Hanîfe ve Suriye'de Evzâî gibi Iraklı ve Suriyeli hukukçulara karşın Mâlik'i tercih etmesinin sebebi, bizzat Mansûr'un kendisinin genç yaşlarından beri Medine ekolünün bir öğrencisi olması, fikhî görüşlerinin genel karakterini ve bilgi kaynaklarının tamamını Medine fikhına göre edinmiş olmasıdır.³⁵ Medine ekolünün eski bir öğrencisi olduğu için Medine ve fikhını doğal bir tercihe sahipti ve Mâlik Medine hukukçularının en seçkiniydi. Üstelik Mansûr ve Mâlik aynı hocalardan ders almıştı ve dolayısıyla onlar bu anlamda sınıf arkadaşıydı. [388] Şimdi Mansûr bu kriz durumunda ona yardım edecek birine ihtiyaç duyuyordu. Mâlik, Mansûr'un böyle önemli bir görevi tevdi edebileceği en güvenilir eski sınıf arkadaşıydı. Üstelik Mâlik, 'tarafsız' Hicaz'ın yanında olmakla birlikte, yöneticilere ve aynı zamanda Müslüman cemaatine de tercih edildi. Buna ek olarak Iraklı fıkıhçılar özellikle Ebû Hanîfe, Abbasîler'i eleştirirdi ve Ebû Ca'fer el-Mansûr, Suriye'yi, bu kadar asil bir görevle muhalefetini desteklemeyi istemedi.

³³ Taberî, *Annales*, XIII, 2519.

³⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliya ve tabakâtü'l-asfiyâ*, Kahire, 1932-8, VI, 332; Hacı Halife, *Keşfü'z-zünûn*, s. 1908.

³⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-siyâse*, s. 163.

Kendi Tarihi Seyrinde Muvatta'

*Muvatta'*ın da kendine ait tarihî bir seyri vardır. Ömer b. Abdülazîz dünyadan öğrenilen bilgilerin yok olma tehlikesini fark etti ve dağınık halde bulunan fikhî materyalleri toplamak istedi. Fakat daha önce belirttiğimiz gibi, fikhî farklılıklar çok fazla değildi; bu yüzden Ömer b. Abdülazîz'in bu isteği boşa çıkmıştı. Fakat Ömer b. Abdülazîz'in bu tedbiri bir yandan bölgesel fikhî âlimlerinin görüşlerini tamamlamalarını ve metotlarının üstünlüğünü yazmalarını diğer yandan daha öncekilerin düşüncelerini toplamalarını ve korumalarını teşvik etmiştir. Bu farklı bölgelerdeki saygın ve mantıklı âlimler tarafından, esas itibarıyla gelişmiş İslâmî fikhî düşüncesinin temel prensiplerini kendi saygın bölgelerindeki değerlendirmelerle yok olmaktan korumak için başlatılan gayri resmî ve düzensiz bir harekettir. Bununla başlamak, tekdüzelik ve standartlaşma için bir hareketti, ancak elbette, sadece bölgesel düzeyde. Aşağıdaki kişilerin her bölgede genelde üzerinde uzlaşılan prensiplerin derlemesine yöneldiklerini görebiliriz:

Mekke'de İbn Cüreyc [v. 150], Suriye'de Evzâî, Kûfe'de Süfyan es-Sevrî [v. 161], Basra'da Ebû Seleme Hammâd [b. Seleme (v. 167)], Vâsit'ta Heysem, Yemen'de Ma'mer, Horasan'da İbn Mübârek ve Rey'de Cerîr b. Humeyd.³⁶ Bu tür el kitaplarının derlemelerinin nedeni, insanları belirli bir tanımlanabilir yasal çerçevede kendi alanlarında tutmaktı. Onların görevi aslında bölgesel ekollerin genellikle serbest düşünce eylemleriyle sünnet statüsü kazanan icma sunmaktı. Bu bağlamda pek çok hareketin genel gelişimini takip eden incelemeler yapan Medineli âlimlerin de böyle bir girişimde bulduklarını görüyoruz. Medineli âlimlerin güncel faaliyetleri ve alan literatürüne katkıları neydi tam anlamıyla bilmiyoruz çünkü bu husustaki tarihi deliller çok azdır. Fakat Mâlik'ten önceki dönemin fukahâ dönemi olduğunu biliyoruz. [389] Fıkıh sahasında kendi aralarında birbiriyle ayrışan âlimler "Medineli fukahâ-i seb'a" olarak bilinir. Bu durum onların günlük işlerinin hadis değil fıkıh olduğunu gösterir. Bu görüşü destekleyen delil, çağın müzakeredeki ünlü âlimlerinin 'fukahâ' olarak nitelenmesi ve o dönemde ortaya konan eserlerin (*Muvatta'*) doğasıdır. Medine'de çağdaş trendin gerçek temsilcisi olan hadisten bahsetmesizin Abdülazîz b. el-Mâcişûn'un *Muvatta'* adında bir eser derlediğinden kesin bir şekilde bahsediliyor.³⁷ Aynı isim altında (*Muvatta'*) aynı dönemde diğer çalışmaların olduğu ve hepsinin aynı çizgiyi takip ettiği zikredilir. Sonra gelen kişilerin de aynı konu üzerine yazmaya teşebbüs ettiği kaydedilir: İbrâhîm b.

³⁶ İbn Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bârî*, mukaddime; Zürkânî, *Şerh*, s. 10; İbn Abdilber (Zürkânî'den nakille), *Şerh*, s. 8; *Tezînu'l-memâlik fi menâkibi İmam Mâlik*, s. 44; Ebû Zehre'dan nakille Mâlik nşr. Urdu Lahor, 1960, s. 233 dipnot.

³⁷ Dört *Muvatta'*dan bahsedilir:

- (i) Abdülazîz b. Abdullâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn [v. 164].
- (ii) İbrâhîm b. Muhammed el-Eslemî (v. 184).
- (iii) Abdullâh b. Vehb el-Fehrî (v. 197).
- (iv) Abdurrahmân b. Ebî Züeyb.

Muhammed el-Eslemî (v. 184), Abdullâh b. Vehb el-Fahrî (v. 197) ve Abdurrahmân b. Ebî Züeyb. Aslında, bu düzeyde derleyenlerin yer yer şerhleriyle birlikte bölgenin önceki fıkıhçılarının ve âlimlerinin hükümlerini ve görüşlerini toplayan bölgesel bir koleksiyon oluşturmak oldukça yeterliydi.

Tekdüzeliğe duyulan baskın ihtiyaç, siyasî devrimle vurgulanan ve odak noktası hâline getirilen sosyal karışıklıklar ve fikhî ayrılıklar, önceki âlimleri bölgesel düzeyde olduğu gibi hükümeti ve yanı sıra entelektüelleri imparatorluk çapında bir seviyede engelle karşılamaya itti. Bize göre Mâlik 'bölgesel' ve bunun yanı sıra 'bölgesel ötesi' olan her iki durumdan da ilham aldı. Bu şartlarda ortaya konulan *Muvatta'* her iki unsuru da bünyesinde barındırır ve o dönemin hareketlerinin doğru bir temsilcisidir. O, her bölümü bir hadisle açmak suretiyle hadislerin önemini artırma hissi vererek öncekilerden ayrılır. Bizim diğer bir görüşümüz *Muvatta'*daki hadis girizgâhı, o dönemde coğrafik olarak kapalı alanlardaki salt fikhin bölgesel gelişmişliğinin aksine, bütün bölgelerde kabul edilen evrensel bir unsur statüsünü hızlı edinen hadisin popülerliğindedir. *Muvatta'*, genel beklentiyi karşılamak amacıyla bu yeni unsuru ortaya koydu; ancak onun tarafından kabul edilen otorite hadis değil, Medine'nin 'sünneti' olduğu ölçüde, kendisinden öncekilerin düşünce yapısına bağlı kaldı. [390]